

FRAZER-IMREGH MONIKA

Egy varázskönyv reneszánsz kori recepciója. **A *Picatrix* olvasói (II): Francesco Cattani da Diacceto, Ludovico Lazzarelli, Johannes Trithemius, Cornelius Agrippa, Paracelsus, Giordano Bruno és Tommaso Campanella**

A tanulmány első része az Antikvitás & Reneszánsz kilencedik számában jelent meg, és Marsilio Ficino valamint Giovanni Pico della Mirandola műveiben vizsgálta a Picatrix olvasatát. A második részében előbb Francesco Cattani da Diaccetóval, majd Ludovico Lazzarellivel foglalkozom, akinek Vade mecumját formahű fordításban közlöm. Majd a német Johannes Trithemius tárgyalása után röviden az utóbbi követőit tárgyalom, Cornelius Agrippát és Paracelsust, valamint kitekintek Giordano Bruno, a római Campo de' Fiori terén megégetett filozófus és Tommaso Campanella, a 17. század legjelentősebb „mágusa” azon munkáira, amelyeket legalább részben a Picatrix ihletett. Végül dióhéjban ismertetem Láng Benedek és Veszprémy Márton kutatási eredményeit a közép-európai másolatokról és Mátyás király udvari asztrológusa, a lengyel Marcin Bylica z Olkusza Picatrix-idézésével kapcsolatban.

Kulcsszavak: *Picatrix*, mágia, talizmán, Francesco Cattani da Diacceto, Ludovico Lazzarelli, Johannes Trithemius, Cornelius Agrippa, Paracelsus, Giordano Bruno, Tommaso Campanella

Francesco Cattani da Diacceto

Ficino első követője, aki a mágiáról írt, tanítványa, Francesco Cattani da Diacceto (1466–1522) volt, aki Giovanni de' Medicivel, a leendő X. Leó pápával tanult együtt filozófiát Pisában. 1492-ben került be Ficino körébe, és a mester haláláig közeli tanítványa maradt. A firenzei egyetemen Arisztotelészt adott elő, házában pedig a platonikusról adott magánórákat. Girolamo Benivienivel és Michelangelóval együtt tagja volt a *Sacra Accademia*

Mediceának. Picóhoz hasonlóan Cattani is igyekezett Platón és Arisztotelész tanításait egyeztetni, Ficínóval ellentétben azonban a platonikus tanításokat nem kísérelte meg összhangba hozni a kereszténységgel.

Saját, újplatonikus színezetű műveiben mindazáltal szorosabban követte Plótinosz tanításait, mint Ficino. Ilyen például a *De pulchro* (A szépségről) című műve, amelynek egyik fejezetében a természeti mágiát igyekszik megkülönböztetni a „babonás” mágiától.¹ Itt Ficino nyomán az asztrológiai és mágikus hatások újplatonikus elméletét adja elő: a világ egyetlen élőlény, amelynek lelke a csillagok segítségével formákat pecsétel a Hold-alatti világba; ezeket a világszellem közvetíti. Ha az anyag a saját alkalmatlan volta miatt nem fogadja be tökéletesen a formát, akkor ezen úgy lehet segíteni, ha a megfelelő bolygótól még több szellemet vonzunk oda. Elméletében az egyes bolygókhoz démonok is tartoznak, amelyek segítenek közvetíteni a bolygók hatásait, és akiket szintén oda lehet vonzani.

Aki a bolygók fényét be akarja fogni – mondja Cattani – annak tudnia kell, hogy mely növények, állatok, illatok, alakok, harmóniák, himnuszok és szertartások tartoznak az egyes bolygókhoz. Majd minden részletre kiterjedően leír egy, a Napnak bemutatott szertartást, igen hasonlóan ahhoz, ahogyan e szertartásokat a *Picatrix*ban olvashatjuk.²

A Walker által is idézett hosszú részlet megmutatja, mennyiben különbözött Cattani asztrológiai mágiája a Ficino *De vita coelitus comparandájában* leírtaktól – bár Walker maga nem mutat rá, hogy az előbbi valójában sokkal közelebb áll a *Picatrix*ban leírt szertartásokhoz. Az újplatonikus theurgoszok, Iamblikhosz és Proklosz, akiket Ficino lefordított és Cattani is ismert, csak elméleti síkon lehettek Cattani ihletői, ugyanis nem hagyták hátra szertartásaik leírását. Így erősen valószínű, hogy az alábbi részlet és a hozzá hasonlók forrása ténylegesen a *Picatrix* volt:

Hogyha a Nap ajándékait kívánja elnyerni, először is ügyeljen, hogy a Nap az Oroszlánban vagy a Kosban keljen fel, a Nap napján és órájában. Majd szoláris köpenybe és szoláris színekbe öltözve, hogy minden ruhája aranszínű legyen, az oltárt és magát is szoláris szövettel takarva, babékoszorúval a fején, gyűjtsen mirrhát és tömjént, a Napnak

¹ CATTANI (1563: 2, 4, 42).

² *Picatrix* 3, 7; 8, 9; 4, 6.

megfelelő füstölőket, a földre pedig terítsen kunkort [*solsequium*] és hasonló [a Nap járását követő] növényeket. Legyen nála a Nap talizmánja aranyból, krizolitból vagy karbunkulusból [vörös drágakőből], erről úgy vélik, mindenkinek segít elnyerni adományait. Ha beteget kíván gyógyítani, akkor a talizmánon a trónon ülő, koszorút viselő Nap legyen sárga köpenyben, vagy egy holló és a Nap talizmánja aranyból akkor elkészítve, amikor a Nap az Oroszlán első arculatában kel fel. Azonkívül kenje be magát sáfrányból, balzsamból, sárga mézből és hasonló dolgokból készült kenőccsel, amelyet ugyanolyan csillagállásakor készített. Legyen nála egy kakas és egy kos; énekelje azt a Napnak szóló himnusz, amelyet Orpheusz rendelt énekelni a számára. Ugyanis ebben rejlik megnyerésének az ereje, mintegy ez kelti a kérést életre. Először énekeljen a Nap isteni *henád*jának, azután énekeljen értelmének, végül pedig a lelkének. Ugyanis az egység, az értelem és a lélek, ez minden dolog három princípiuma. Ezekhez háromszoros harmóniával szóljon: énekhanga, a lant és egész teste harmóniájával. Olyan harmóniával, amelyről tudja, hogy az megfelel a Napnak: nem olyannal, amely túlságosan felizgatja az embert és bujaságot szül, sem olyannal, amely minden ízében a tekintélyre törekszik, hanem amely ezek között áll, és amely egyszerűsége révén élvezetes, amellet pedig nem nélkülözi a tekintélyességet. Mindezekhez tegye hozzá azt, amit a legfontosabbnak kell tartania, képzelőerejének teljes odaadását, úgy, miként a terhes nők szelleme egy efféle jelleggel átítatva távozik a test nyílásain, de legfőképpen a szemén át, s az ég hasonló erejét [tehát a világszellemet] mintegy összesűrűsödve fermentálja és megpecsételi.³

³ CATTANI (1563: 45–46): *Ut si velit solaris munera reportare, primo quidem observat solem in Leone aut in Ariete ascendere die, et hora solis. Mox solari amictus pallio, solarisque coloris, cuiusmodi aurei sunt omnes, super altare et ipsum de solari materia conditum, laurea mitra coronatus, myrrham thusque accendit, sua solis suffimenta, solsequiis et florum id genus huiusmodi perstrata humo. Ad haec simulacrum solis habet in auro vel chrysolitho carbunculo, quale cuique munerum putant convenire. Ut si optet morbos curare, Solem in solio coronatum croceo indutum amictu, item corvum solisque figuram in auro signata surgente cum sole prima Leonis facie. Praeterea unguentis oblitus, de croco, balsamo, flavo melle, et si qua sunt id genus, eadem coeli facie confectis, non sine gallo et ariete, canit suum solis hymnum, qualem Orpheus canendum esse censuit. Siquidem hic totius vis conciliationis, et quasi vita est. Canit inquam primo divinae Solis Henadi, canit dein menti, postremo canit animae. Siquidem unum, mens, anima, tria rerum omnium principia sunt. Ad haec triplici utitur harmonia, vocis, chytharae, totiusque corporis, qualem Soli competere exploratum habet: non quae nimia compositura lasciviam pariat, aut quae gravitatem ubique prae se ferat: sed quae harum media, et sua quidem sit simplicitate iucunda, et obiter a gravitatis ingenio non recedat.*

Walker a szertartásos öltözetben, az oltárban, füstölőkben és egyéb részletekben vallásos elemeket lát,⁴ a *Picatrixet* olvasva azonban tudjuk, hogy annak sem muszlim, sem keresztény felhasználói nem kockáztatták meg az eretnekséget, és nem tekintettek vallásos cselekvésnek a mágikus eljárásokra – ezért hangsúlyozza folyton a *Picatrix* összeállítója, hogy a mágia egyfajta tudomány, még ha hordoz is a különböző vallásokból átvett elemeket. Mindazáltal Cattani is aggódott a saját megítéléséről, hiszen a bolygók értelmeit az angyalokkal tette egyenlővé, és így javasolta a hozzájuk intézett kéréseket, főként a szellemi adományok elnyerése érdekében. Az egyházatyák közül az újplatonikusokhoz legközelebb álló ál-Aeropagita Dénest idézi minduntalan érvelései alátámasztására. Mivel Ficinóval szemben nem részesült teológiai képzésben, a Germain de Ganaynak írt levelében kér segítséget a párizsi teológusoktól, hálásan bármely kritikai észrevételért.⁵

Ludovico Lazzarelli

Habár nem állt személyes kapcsolatban Ficinóval, mégis több szálon kötődik munkásságához Ludovico Lazzarelli (1447–1500) költő és filozófus.⁶ Először is, míg Ficino fordította le 1463-ban a *Corpus Hermeticum* első tizenégy értekezését, Lazzarelli fedezte fel és ültette át latinra a 16–18. traktátusokat, amelyeket Symphorian Champier adott ki először 1507-ben *Diffinitiones Asclepii* címmel. Másodszor Jackes Lefèvre d'Étaples, amikor 1505-ben kiadta Ficino *Corpus Hermeticum*-fordításait az eredetileg is latin nyelvű *Asclepiusszal* együtt, odatartozónak gondolván, belefoglalta e kötetbe Lazzarelli *Crater Hermetis* (Hermész keverőedénye) című művét is. Azontúl Lazzarelli fiatal éveiben Teramo püspöke, Giannantonio Campani családjának a házitanítójaként szolgált, aki pedig levelezésben állt Ficinóval, éppen akkor, amikor Ficino a *Hermeticát* fordította, így nagyon fiatalon tudomást szerezhetett annak tartalmáról.⁷

His omnibus addit, quod quidem plurimum valere putaret, vehementum imaginationis affectum, a quo more praegnantium spiritus huiusmodi signatus caractere cum per meatus relinquumque corpus, tum maxime per oculos evolitans, quasi coagulum cognatam coeli vim fermentat et sistit.

⁴ WALKER (2003: 33).

⁵ CATTANI (1563: 332), KRISTELLER (1946: 289).

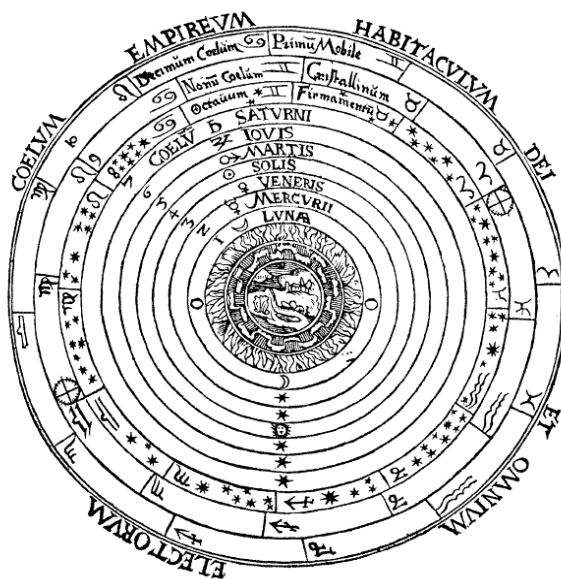
⁶ KRISTELLER (1938), SACI (1999), HANEGRAAFF (2005).

⁷ SACI (1999: 23).

Költői sikerei Petrarca magasságába emelik, hiszen már tizenhárom évesen kivívta pártfogói elismerését a nápolyi király, Ferrante (I. Aragóniai Ferdinánd) győzelmét dicsőítő versével, majd a még mindig fiatal poétát 1468-ban III. Frigyes császár hivatalosan is koszorús költővé avatta, amikor az uralkodó II. Pál pápa látogatására Rómába utazván Pordenonében megszállt, és a tiszteletére rendezett ünnepségen meghallgatta Lazzarelli költészetet dicsőítő beszédét.⁸

Az antik istenek ábrázolásait két könyvben tárgyaló költeménye, a *De gentiliū deorum imaginibus* (A pogány istenek képmásai, 1471 előtt) a bolygóprincípiumokhoz kapcsolódik.⁹ Első könyvében az égi szférákat írja le az egyes énekekben – egymás után az Első Októl fogva a Hold szférájáig, az utolsó éneket a szférák zenéjének szentelve.

Schema huius præmissæ diuisionis Sphærarum .

A szférák felosztásának sémája

A bolygók istenségekként szerepelnek, és hozzájuk kapcsolódva az Állatöv jegyeit is leírja. Az istenalakokhoz kapcsolódó mítoszok mellett csillagászati és asztrológiai tanításokat is átad, emellett hatásaikat is ecseteli. A díszkéziratok illusztrációit a „Mantegna tarot-kártyái” néven ismert miniatúrák ihlették, amelyeket Lazzarelli nyomatok formájában

⁸ Ludovico Lazzarelli, *De laudibus poesis et de dignitate poetica*. HANEGRAAFF (2005: 14, 43. jz).

⁹ O'NEAL (1997).

Velencében látott.¹⁰ A második könyv a Poétika, Apollón és a kilenc Múza, Pallasz, Júnó, Neptun, Plútó és végül a Győzelem alakjait mutatja be. A mű egy udvari játékhoz kapcsolódik, amelyben a kártyalapokhoz verseket társítottak, és amelynek megvolt a köznépi megfelelője is, Lazzarelli azonban továbbmegy ennél: fel kívánja tární az istenalakok mögött rejlő asztrológiai és bölceleti tartalmakat. A tanköltemény címetje eredetileg az a Borso d'Este, akinek egyik ferrarai palotáját, a Palazzo Schifanoiát Francesco Scossa a híres asztrológiai tematikájú freskósorozattal díszítette. Később Lazzarelli újabb pártfogójának, az urbinói fejedelemnek, Federico da Montefeltrónak ajánlotta ugyanezt a költeményt (a kéziratokban kikaparva és behelyettesítve a címzett nevét), akinek urbinói palotájában szintén feltűnnek a kódexek asztrológiai jellegű ikonográfiai elemei.¹¹

Az Ovidiusnak a római ünnepeket bemutató naptár-költeményét utánzó művében, a *Fasti Christianae Religionis*ban (A keresztény vallás naptára, 1480) nem találunk ugyan sem asztrológiai, sem mágikus elemeket, csupán a *prisca theologia* (az ősi teológia) jegyében a Hermész Triszmegisztoszra tett utalásokat. A Pimander és Jézus között vont párhuzamain némileg megütközhetnek olvasói,¹² azonban Lazzarelli a „vég-ső kor” boldog gyermekének vallja magát, mert „az Ige, amely az ókor-ak számára rejtve maradt, láthatóvá vált a húsban, és minket, földi teremtményeket istenekké tett”. Hermész viszont tudása miatt a mennyben, az angyalok karai közt kapott helyett.¹³

Az 1481-ben általa megismert apokaliptikus próféta, a kortársai és a kutatók szemében is inkább kalandornak tartott Giovanni Mercurio da Coreggio Jézust utánzó virágvasárnapi római bevonulását írja le az *Epistola Enoch de admiranda ac portendenti apparitione novi atque divini prophetae ad omne humanum genus* (Énoch levele az új és szent próféta csodálatos és jó megjelenése az egész emberi nem számára, 1484 körül). Lazzarelli

¹⁰ Valójában nem Mantegna munkái voltak, hanem stílusuk alapján egy ferrarai mester készítette a velencei piacra, a feliratok ugyanis venetói dialektusban szerepeltek rajtuk.

¹¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Mss. Urb.lat., 716, 717.

¹² *Fasti* 13, 377–378: *Iesus [...], qui in Hermetis mente Pimander erat.* („Jézus [...], aki Hermész elméjében Pimander volt.”). További utalások Hermészre: 13, 379–400; 13, 1219–1222.

¹³ *Fasti* 14, 37–47.

teljesen a bolognai vándor-szélhámos hatása alá került, és a tanítványának tartotta magát az új, hermetikus-keresztény szinkretizmusban, holott elméleti síkon inkább ő osztotta meg vele a *Corpus Hermeticum* szövegeiben olvasottakat. Hanegraaff kimutatta, hogy a leírt történet részletei nem feleltek meg a valóságnak, s további hasonló útjain pórul is járt „Mercurio”, ugyanis Firenzében Lorenzo de’ Medici bezáratta, és a Nápolyban tartózkodó Lazzarellinek Ferrante király közbenjárását kellett kérnie „mestere” kiszabadíttatására.¹⁴

Szintén Ovidiust juttatja eszünkbe az *Átváltozások* révén Lazzarelli *Bombyx* című metafizikai költeménye (1490), amely a selyemhernyó csodálatos átalakulásának bemutatásával az emberi lélek átváltozását és tökéletesedését célozza meg, s arra buzdítja olvasóit is.

Lazzarelli talán legjelentősebb műve a keresztény-hermetikus szinkretizmus első jelentős megnyilvánulása: ez a *De summa hominis dignitate dialogus qui inscribitur Crater Hermetis* (Párbeszéd az ember legfőbb méltóságáról, avagy Hermész keverőedénye, 1492–1494). Ez címében utal egyrészt Giovanni Pico della Mirandola híres *Oratio de hominis dignitate* (Beszéd az ember méltóságáról) című művére, másrészt a *Corpus Hermeticum* negyedik értekezésének egy passzusára (3–4.), ahol egy Hermész által küldött edényről van szó, amelyben az emberek megmerítkezhetnek, és így nyerhetik el azt az értelmet, amelynek révén befogadhatják a tudást. A párbeszéd résztvevői a tanító, Lazzarelli maga és a tanítvány, a hatalomból visszavonult és az igaz tudás megszerzésére vágyó I. Aragóniai Ferdinánd, Nápoly királya (Ferrante, Mátyás apósa). A prózai szövegbe a legnagyobb ihletettséggel és a misztikus exaltáció pillanataiban változatos versmértékű költemények ékelődnek be. A mű végén Lazzarelli úgy mutatja be magát, mint aki olyan fenséges ihletet kapott, amely képessé teszi arra, hogy feltárja az isteni lelkek születésének misztériumát, amely az első igaz embertől való, aki elérte a tudás teljességét, és egy istenhez vált hasonlatossá. Az írás a kabbala és a Talmud elmélyült ismeretéről tesz tanúbizonyságot,¹⁵ amely akkoriban rajta kívül csak Giovanni Pico della Mirandoláról volt elmondható.

¹⁴ HANEGRAAFF (2005: 34).

¹⁵ IDEL (1988).

A *Picatrix* továbbélése és a reneszánsz mágia szempontjából azonban legfontosabb munkája az 1495-ben szerkesztett alkímiai traktátus-gyűjteménye saját bevezetővel: a *Vade mecum*, amelyet egy 18. századi életrajzírója *De mathesi et astrologia libri* (Könyvek a csillagászatról és az asztrológiáról) címen tüntetett fel.¹⁶ Az egyetlen 16. századi kéziratban fennmaradt vékonyka kötet ott a *De alchimia* (Az alkímiáról) címet viseli, és valóban vegyes szerzőségű alkímiai szövegeket foglal magában: Ramón Llullnak tulajdonított írásokat, és Lazzarelli 1495-ben megismert új mesterének, a burgundiai Johannes Rigaud de Branchiisnak az elbeszélését arról, hogyan sikerült előállítania 1494-ben Sienában az életelixírt egy perugiai orvossal, Albertóval közösen.¹⁷ Ami a kötetben ténylegesen Lazzarellié tehát, az csak az elején szereplő disztichonos bevezető költemény és egy tömör elméleti összefoglalás – ezeket rövid terjedelmük miatt itt saját fordításban közlöm, amely egyben a szövegek első magyar nyelvű megjelenése. A prózai szöveg érdekessége, hogy *Picatrix*ra mint személyre hivatkozik benne, a mágia-kézikönyv címe pedig nála *A bölcsesség kulcsa*.

A kései, talányos cím, amely nem fedti a bevezető után következő alkímiai gyűjtemény tematikáját, valamint a nyitó epigramma tartalma arra engednek következtetni, hogy Lazzarelli mindennapi életének hű társa: nagyra becsült könyve nem csupán a Hanegraaff által felsorolt műveket tartalmazta,¹⁸ hanem a kor szokása szerint egyfajta „kincses kalendáriumként” a tulajdonosa számára legfontosabb, és ezért oda bemásolt egyéb részleteket, kivonatokat is tartalmazott olyan művekből, amelyeket tanulmányai szempontjából a legértékesebbnek tartott.¹⁹ Mivel a bevezető epigramma és a prózai szöveg is utal a *Picatrix* tematikájára, sőt az utóbbi magára a szerzőre, illetve a mágia-kézikönyvre is, nem tarthatjuk kizártnak, hogy a szemelvénygyűjtemény a fennmaradt alkímiai szövegek mellett a *Picatrix*ből is magában foglalt bizonyos részleteket. Ezt a feltételezést alátámasztja az asztrológiát megjelölő kései cím is. Sőt, e válogatás-gyűjtemény létrehozásában még ötletadója is

¹⁶ LANCELLOTTI (1765: 10).

¹⁷ Ez a VII. szöveg a következő kéziratban: Biblioteca Riccardiana, Ms. 984 (Lami III XX). A 16. századi papírkódex 36 dupla oldalt tartalmaz.

¹⁸ HANEGRAAFF (2005: 272–273).

¹⁹ Vö. HUSBAND (1999).

lehetett a *Picatrix*, amely nemcsak ugyanezen műfaj képviselője, de maga is tartalmaz 44 aforizmust a *Secretum secretorum*-ból (A titkok titka)²⁰ és tíz aforizmust ál-Ptolemaiosz *Centiloquium*-ából.²¹

A vers tehát egyfajta „húségeskü” a gyűjtemény-kötethez, amely a költő számára legfontosabb tanításokat foglalja magába. A prózai bevezető pedig az „ahogy fent, úgy lent” hermetikus alapelv leszögezése után a *Picatrix* 1, 2-ben ismertetett felosztás alapján és arra hivatkozva ismerteti a három „misztériumot”: az első a természeti mágia, amelyben az „égi testet”, a kvintesszenciát köti a földi testhez, ez voltaképpen az alkímia, a második az égi mágia, amely a bolygóprincípiumok odavonzása és erejük talizmánokhoz való kötése révén az égi szellemet a földi testhez köti – mint láttuk, ennek elméletét és gyakorlatát tárgyalja a *Picatrix*. A harmadik mágia pedig már valójában teológia, mert ebben Isten szellemét egyesítik az emberi szellemmel. Itt igazolásként Máté evangéliumából és Pálnak a korinthusiakhoz írt első leveléből idéz. Lazzarelli ígérete szerint a talizmánmágiát nem tárgyalja, hanem a gyűjtemény első fele alkímiai szövegeket fog tartalmazni, a könyv második fele pedig a harmadik mágiával kapcsolatosan hoz idézeteket a régiektől. A szöveg még egy tanító-tanítvány láncot is igyekszik rekonstruálni, bár a kutatás jelenlegi állása szerint álnéven író szerzőkről van szó. Itt közlöm tehát a latin epigramma magyar fordítását.

Vade mecum

Jöjj velem, én könyvem, titkos munkámban a társam,
illik e név hozzád jó szolgálatodért!
Mellettem vagy akárha megyek, vagy tán pihenek már,
nem hagyom azt soha, hogy tőlem messze legyél.
Asztalhoz nem ülök, nem fekszem nélküled ágyba,
bármire is kezdek, elkísérsz utamon.

²⁰ A középkorban valós szerző és keletkezési dátum nélkül terjedt az az arabról latinra fordított munka, amely a *Secretum secretorum* (A titkok titka) címet viselte, és asztrológiai, táplálkozási, orvosi és fiziognómiai ismereteket foglal össze, sőt a talizmánokról is értekezik. Bevezetője a királytükör műfajához igyekszik hasonlónak tenni: úgymond Nagy Sándorhoz intézi intelmeit, ezért hamisan Arisztotelésznek tulajdonították.

²¹ *Picatrix* 4, 4.

Feltárod számomra a természet nagy erőit,
 légy Ige-szült Isten-szentélyhez vezetóm!
 Egymásnak lépcsői a dolgok: míg a teremtő
 okhoz jutsz, felmész végig a csillagokig.
 Egy minden: Természet nyíltan felfedi titkát:
 földön is ott van az ég – Isten a sarjaiban.
 Tolvaj nép takarodj innen, s hátráljon messze az álnok,
 száradjon le a kéz, téged lopni merész!
 Könyvem, mindig jöjj velem, engem már ne veszíts el,
 hogyha a „társ” nevet így tőlem elfogadod.²²

Hermész, a teológusok, mágusok és alkimisták atyja egyetlen kijelentésében felfedte gyermekei számára a teológia, a mágia és az alkímia titkait, amikor azt mondta: „Ami fent van, az úgy van, mint ami lent van, és ami lent van, az úgy van, mint ami fent van, hogy az egy dolog csodái beteljesedjenek. Ennek atyja a Nap és anyja a Hold stb.” Mondását megemlíti [ál-]Arisztotelész a *Titkok titkáiban*, amelyet [úgymond] Nagy Sándorhoz írt. S atyánk, Hermogenész, aki háromszoros tudással rendelkezik a filozófiában, a következő kiváló bölcsességet nyilatkozta: Ez az Igazság, és nem kétséges, hogy a lentiek megfelelnek a fentieknek, a fentiek pedig a lentieknek stb. A következő három misztérium nem más, mint amiről Picatrix [sic!] beszél abban a könyvben, amelynek címe *A bölcsesség kulcsa*: tudniillik a test kötése a testhez, a szellem kötése a testhez és a szellem kötése a szellemhez.

A test kötése a testhez az „égi hús”, vagyis a kvintesszencia kötése a szűzi és megtisztított föld testéhez: ez eredményezi a bölcsek kövét, és ez a természeti mágia, amelyről minden alkimista beszél.

A szellem kötése a testhez a bolygóprincípiumok odavonzása és kötése a számukra megfelelő testi képmásokhoz [talizmánokhoz], amelyek révén csodás dolgok történnek a természetben, és ez az égi mágia,

²² *Vade liber mecum archani collega laboris / tale tibi accedat nomen ob officium / sive eo sive moror, motus sociumque quietis / te procul haud ullo tempore abesse sinam. / Te sine me lectus numquam vel mensa tenebit, / Quicquid agam: fidus perpetuusque comes / tu mihi naturae vires, secretaque monstras, / tu me verbigeni ducis in antra Dei. / Res una alterius gradus est: natura suumque / dum notat auctorem, sternit in astra viam. / Omniaque esse unum: unumque omnia promit aperte / Coelum esse in terris: rebus inesse Deum / Sint procul hinc fures: hinc subdola turba recedat, / quae sine me te vult tangere dextra cadat. / Vade liber mecum semper: nunquam ergo recedas / si placet hoc positum nomen ab officio.* HANEGRAAFF (2005: 274).

amelyben Zarathustra volt kiváló, s ezt tanította Thabit, Kebész, Ptolemaiosz és még sokan mások.

A szellem kötése a szellemhez Isten szellemének együttléte és összekötése az emberi szellemmel, és ez a papi vagy isteni mágia, amelyről az egész Szentírás képletesen beszél. A leginkább azonban az Igazság Tanítója. Sőt, maga az Igazság, Jézus Krisztus szemléltette evangéliumaiban, s hagyta rá tanítványaira. Hogy Asaph próféta ezt jövendölte, arról Szent Máté így emlékezik meg: „Így írtak róla: »Példázatokra nyitom meg számat, a világ kezdete óta rejtett dolgokat jelentek ki.«”²³ A választott edény, Szent Pál a korinthosziakhoz írt levelében arra figyelmeztet, hogy Istennek az emberrel való ezen csodálatos összekapcsolódása nemcsak lehetségessé vált, hanem könnyű is, és mintegy velünk született és természetes képességünk (nehogy valaki kételkedjen ebben a dolog nagysága miatt), amikor azt mondja: „Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten lelke bennetek lakik?”²⁴ Tehát mellőzvé az égi mágiát, amelyet az egyházatyák nem fogadnak el, ebben a *Vade mecum* című könyvünkben először az alkímiát tárgyaljuk, ami a természeti mágia, Arisztotelész²⁵ pedig földi asztrológiának nevezi, amelynek titkát Johannes Rigaud de Branchiistól tudtam meg, aki belga [ti. francia] származású (e helyet most népnnyelven Burgundiának nevezik). Ő lett ebben a mesterem idén, 1495-ben. Ő pedig a mallorcai Ramon Llull és Arnau de Villanueva könyvei révén szerezte meg, és nagy gyakorlatra tett szert benne.²⁶ Ramon Arnau-tól tanulta meg, Arnau pedig egy bizonyos Petrus mestertől. Végül a könyv második felében a régiek bölcs mondásait közöljük, hogy a teológia legnagyobb rejtélyébe vezessük be olvasóinkat.²⁷

²³ Mt 13, 35; vö. Zsolt 77 [78], 2.

²⁴ 1Kor 3, 16.

²⁵ Pszeudo-Arisztotelészről van szó, a *Titkok titka* középkori szerzőjéről.

²⁶ Az írások nem Ramón Lulltól (1232–1316) vagy Arnau de Villanuevától (1240–1311) valók, álnéven terjesztették őket szerzőik.

²⁷ *Hermes theologorum magorum alchimarumque pater uno verborum contextu et theologiae et magiae et alchimiae secreta filiis suis revelavit, cum dixit: „Quod est superius est sicut quod est inferius, et quod est inferius, est quod est superius ad perpetranda miracola rei unius, cuius pater est Sol, mater vero Luna etc. Cuius sententiae meminit Aristoteles in Secretis secretorum ad Alexandrum regem dicens. Et pater noster Hermogenes, qui triplex est in philosophia optime prophetando dixit: „VERITAS ita se habet, et non est dubium, quod inferiora superioribus et superiora inferioribus respondent etc.” Haec autem tria arcana nihil aliud sunt, quam id quod Picatrix [sic!]*

Sem Hanegraaff sem Brini nem hívják fel a figyelmet arra a tényre, hogy a fennmaradt kéziratból hiányzik „a könyv második fele”, azaz a régiek ígért bölcs mondásai.²⁸ Feltételezésünknek ellentmondani látszik, hogy Lazzairelli egy elegáns huszárvágással mellőzni kívánja az égi mágiát, vagyis az asztrológián alapuló talizmánmágiát, amelyet „az egyházatyák nem hagynak jóvá”, csak hogy a *Picatrix*-ban vannak filozófiai alapvetések is, jellemzően a négy könyv első fejezetei között. Tehát főként amiatt, hogy név szerint is említésre került, fenntartjuk annak lehetőségét, hogy ebben a Lazzairelli által említett, hiányzó második részben szerepeltek belőle idézetek, főként a hermetikus jellegűek.²⁹

Johannes Trithemius

A 16. századi német mágusok: Cornelius Agrippa és Paracelsus előfutára, sőt a legendák szerint tanára Johannes Trithemius (1462–1516) volt.

dixit in libro suo, qui dicitur Clavis sapientiae: scilicet coniunctio corporis in corpore, coniunctio spiritus in corpore, et coniunctio spiritus in spiritu. Coniunctio corporis in corpore est coniunctio carnis coelestis, scilicet quintae essentiae cum corpore terrae virgineae et purificatae: sic quod resultat lapis philosophorum, et haec est magia naturalis de qua agunt omnes alchimistae. Coniunctio spiritus in corpore est coniunctio et attractio spiritus planetarum in sibi convenientes corporeas imagines ex quibus mirabilia in natura resultant, et haec est magia coelestis, in qua excellit Zoroaster, qua etiam docet Thebit, Cebes, Ptolomeus et complures alii. Coniunctio spiritus in spiritu est coniunctio et sinaxis spiritus Dei cum spiritu hominis, et haec est magia sacerdotalis et divina de qua omnis sacra scriptura parabolice tractat. Sed praesertim veritatis praeceptor. Imo ipsa veritas Christus Iesus in suis evangeliiis exprimit et testamento suis discipulis delegavit. Quod ab Asaph propheta vaticinatum sic divus Matheus in suo evangelio commemorat: „Sic scriptum erat de eo: »Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita a constitutionibus mundi. Hanc admirabilem dei cum homine coniunctionem.«” Vas electionis Paulus in epistola ad Corinthios, nedum possibile versum, et facilem et quasi nobiscum innatam et naturalem (ne quispiam foret rei magnitudine diffidant) esse admonet cum dicit: „An ignoratis quia templum Dei estis? Et spiritus Dei habitat in vobis. Breviter igitur coelestem magiam praetermittendo, quam sancti improbant patres, agemus in hoc libro Vade mecum. Primum de alchimia, quae est naturalis magia, et ab Aristotele vocatur astrologia terrestris, cuius secretum habui a Joanne Ricardi de Branchiis de Belgica provincia, quae nunc vulgariori vocabulo dicitur la Burgundia, qui in hoc fuit magister meus currente ab incarnatione verbi anno MCCCCXCV. Ipse vero per libros Raimundi de insula Maioricarum et Arnaldi de Villa Nova, et perlongam habuerat exercitationem. Raimundus vero ab Arnaldo, Arnaldus autem habuerat a quodam magistro Petro. Ponemus demum in secunda huius libri parte quasdam veterum sententias ad supremum theologiae secretum inducentes. HANEGRAAFF (2005: 274–276).

²⁸ HANEGRAAFF (2005: 272), BRINI (1955: 76–77).

²⁹ Pl. *Picatrix* 1, 6.

A bencés rendi apát, aki teológiai munkái mellett a modern kriptográfia és a könyvtártudomány atyja, karrierje kezdetén Sponheim apátja lett, ahol az ötven könyvből álló apátsági könyvtárat kb. kétezer kötetre bővítette. Ezen beszerzések nem kis részét tették ki a mágikus tematikájú művek, amelyeknek katalógusát is elkészítette, *Antipalus maleficiorum* (Varázspálca, 1508) címen. Ebben így ír a *Picatrix*ről:

A nagy *Picatrix* pedig egy négy könyvből álló kötetet állított össze, amely így kezdődik: *Ut Sapiens ait, primum quid agere debeamus*. Mint mondja, 224 régi könyvből [dolgozta össze], s a kereszténység 1256. évében fordították le arabról latinra. Ebben sok fura, babonás és ördögi dolog szerepel egészen nyíltan, ámbár úgy tűnik, némi természettudományos ismereteket is belevegýt. Beszédeket farag a bolygók szellemeihez, valamint talizmánokat és gyűrűket készít sok különféle írásjellel, amelyeket az Anyaszentegyház mind elítél mint tiltott és babonás dolgokat.³⁰

Miután a mágia iránti feltűnő érdeklődése miatt távoznia kellett, Trithemius Würzburgba ment, amelynek apátságában hasonló szellemben folytatta könyvgyűjtő és könyvtárepítő tevékenységét. „Áthelyezésekor” minden kedves könyvétől meg kellett válnia, ámde a *Picatrix* másolatát újabb székhelyén is beszerezte.³¹ Történeti munkáiban nem rettent vissza a hamisítvány-gyártástól és régi szerzők kitalálásától (pl. „Hunibald”, a szkíta történetíró) – így hozta kapcsolatba a Habsburgok eredetét az ókori hősökkel, valamint a frankokat a trójaiakkal. Megírta a világ történetét asztrológiai szempontból: *De septem secundeis id est intelligentiis sive spiritibus orbes post deum moventibus* (A hét másodlagos értelem vagy szellem, melyek Isten után a szférákat mozgatják, 1508).

Steganographia (Rejtjelezés, 1499) című művének három könyvében számsorokat közöl angyalok és bolygószellemek kíséretében. Kortársai

³⁰ *Picatrix vero magnum composuit volumen librorum quatuor, quod sic incipit: Ut Sapiens ait, primum quid agere debeamus ex ducentis et 24, sicut dicit, veterum libris anno Christianorum MCCLVI ex arabico in latinum traductum, in quo multa continentur frivola, superstitiosa et diabolica in fronte sermonis aperti, quamvis etiam naturalia quaedam videantur intermixta. Orationes facit ad spiritus planetarum; imagines quoque et annulos cum multis et varijs characteribus quae omnia sancta mater Ecclesia condemnat, ut illicita et superstitiosa.* Közli: ZAMBELLI (2007: 103).

³¹ ZAMBELLI (2007: 101–102).

vádjára, miszerint démoni mágiára használja e kódokat, apológiájában arra hivatkozott, hogy pusztán a titkosírást tanítja meg könyvében, s az angyali és egyéb alakok csak a memorizálást segítik. Walker még azzal érvelt a számsorok mágikus célja mellett, hogy a harmadik könyvben nincsenek megoldókulcsok,³² mostanra azonban ezeket is megtalálták.³³ Mindazáltal a könyvben szereplő leírásokból, valamint Cornelius Agrippa és John Dee egyes mágikus eljárásokra történő utalásaiból úgy tűnik, hogy a kódok használói a telepatikus kommunikációban valóban angyalok, illetve bolygószellemek közbenjárására támaszkodhattak. Ezt támasztja alá az is, hogy a *Picatrix*-ban közölt előírásokhoz hasonlóan, bizonyos meghatározott asztrológiai feltételek mellett lehetett csak hozzákezdni a művelethez. A művet 1609-ben indexre tették. Trithemius írásai, könyvgyűjtő munkássága, és a kölni egyetemet vezető tanreformer Canterus barátsága révén nagy hatással volt a közvetlenül őt követő nemzedék német gondolkodóinak eszményeire. Közülük itt két filozófussal fogunk foglalkozni, igen szűkre szabott keretek között: Agrippával és Paracelsusszal. Agrippa személyes kapcsolatba is került vele, hiszen neki adta át javításra főműve, a *De occulta philosophia* első megfogalmazását, és a továbbiakban Trithemius tanácsai alapján dolgozta át, illetve bővítette ki azt. Paracelsus esetében nincs rá bizonyítékunk, hogy találkoztak volna, de hogy követte a Trithemius által megjelölt szellemi útírányt, az egyértelmű a saját művei alapján.

Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim

Az újkor legnagyobb mágikus enciklopédiáját összeállító Heinrich Cornelius Agrippa (1486–1535) viszonylag részletes életrajza fennmaradt főműve, a *De occulta philosophia* (A titkos bölcsesség, 1533) szövegéhez csatolva.³⁴ Ebből csak annyit említenék meg, hogy 1511 és 1515 között Itáliában tartózkodván Ficino és Pico műveit, valamint Ficino fordításait és kommentárjait is hosszasan tanulmányozta, aminek a nyomát a mű mindhárom könyvében egyaránt felfedezhetjük. Továbbá Paviában a *Pimanderről* és Hermész Triszmegisztozsról nagy hatású előadásokat

³² WALKER (2003: 88).

³³ REEDS (1998), ERNST (1996).

³⁴ TYSON–FREAKE (1993: xlvii–xlviii).

tartott. Magyar László András *A titkos bölcsességből* készített rövid válogatást.³⁵ Fordításának előszavában felvázolja e nem mindennapi személyiség kalandos életútját, és utal egyéb műveinek jelentőségére is,³⁶ ezért most csak erre a monumentális összegzésre és a *Picatrix*szal való párhuzamaira fogok röviden rávilágítani.

A modern kiadásaiban mintegy 700 oldal terjedelmű munka három könyvből áll.³⁷ A hatalmas műveltséget felvonultató, számos ókori szerzőt idéző, 74 fejezetet tartalmazó első könyv a *természeti mágiát* tárgyalja. Ennek témái vázlatosan felsorolva e bekezdés végéig itt következnek: a világ felépítése, elemei; a dolgok rejtett tulajdonságai; a világban fennálló rejtett kapcsolatok és összefüggések; a világszellem; hogyan tehetünk szert mesterséges készítmények segítségével égi és életadó, sőt szellemi és isteni javakra; világunk anyagaival az evilági erőket és az őket szolgáló démonokat is megidézhetjük; egyes szerek csodálatos ereje; a testre köthető és nyakba akasztható eszközök; a gyűrűk és alkalmazásaik; melyik hely melyik csillaggal áll kapcsolatban; a szemmel verésről; Plinius tanúsága csodás hatóerejű szerekről és módszerekről; az arckifejezés, a testtartás, a testalkat és az égi hatások; holtak vagy tetszhalottak feltámasztása Apuleiusnál, Pliniusnál, Galénosnál és másoknál; az álomjólás; a lélek hármasságának irányultsága és az akarat szenvedélyei; milyen hatást képes gyakorolni a képzetalkotó erő a testre és a lélekre; hogyan hatnak lelkünk érzelmei a saját testünkön kívül mások testére; a beszéd és a szó ereje; a nevek ereje; a versek, ráolvasások ereje; a feliratok, átkok ereje.

Mint e felsorolás is mutatja, az első könyv tele van olyan témákkal, amelyeket vagy Ficino vagy a *Picatrix* is tárgyalt. Agrippa munkamódszere a következő: a fejezetben adott témát olvasmányai alapján összefoglalva adja elő úgy, hogy vagy megnevezi forrásait, vagy nem. Néhol említésük nélkül szinte szó szerint idéz Ficinótól (1, 47, 50) vagy a *Picatrix*ből (1, 48), viszont hivatkozásaiban megnevezi a Ficino által fordított újplatonikus szerzőket: Iamblichost, Proklost, Synesioszt és Psellost, de

³⁵ A teljes szövegnek mintegy a tizedét tartalmazza, és nem szerepelnek benne az itt megadott fejezetcímek ill. témák.

³⁶ MAGYAR (1990: 5–15).

³⁷ PERRONE COMPAGNI (1992), TYSON–FREAKE (1993).

nemcsak őket, hanem más klasszikus auktorokat, az egyházatyákat, a nagy középkori tudós összegzőket, Boethiust vagy Bedát is.

A második könyv 60 fejezetből áll, és az *égi mágiával* foglalkozik, tehát a *Picatrix* első három könyvében tárgyalt asztronómiai és asztrológiai megfontolások itt is várhatóak. A következő témák kerülnek sorra: 1–21: a matematika jelentősége; a számok és betűk (latin, görög, héber, arámi stb.) jelentései, mágikus ereje és hatásai; 22: a bolygóprincípiumok, erőik, alakjaik, milyen isteni nevek, értelmek és szellemek állnak felettük; 23: a mértani alakzatok, testek és mágikus erejük, milyen elemeknek felelnek meg; a mennyek; 24–26: hangok és zenei harmóniák, mágikus erejük, a bolygókkal és csillagokkal való összefüggéseik; 27–28: az emberi test és lélek arányai, harmóniája; 29–30: az égitestek megfigyelése a mágikus műveletekhez; mikor rendelkeznek az egyes bolygók a legerősebb hatással; 31: az állócsillagok megfigyelése és természetük; 32: a Nap és a Hold mágikus jelentősége; 33: a Hold 28 háza és azok ereje; 34: az égitestek valós mozgása a nyolc szférában és a bolygók órái; 35: a talizmánok és pecsétek, amelyek elnyerhetik az égitestek bizonyos erőit; 36: az Állatöv ábrái, milyen erőket kaphatnak vésett képeik a csillagoktól; 37: az arculatok (dekánok) ábrái és azok a talizmánok, amelyek az Állatöv [jegyei] nélkül készültek; 38–44: az egyes bolygók talizmánjai a Szaturnusztól a Holdig; 45: a Hold csomópontjainak (Sárkányfej és Sárkányfarok) talizmánjai; 46: a Hold házainak talizmánjai; 47: az állócsillagok talizmánjai; 48: a geomantikus ábrák, amelyek a talizmánok és a varázsjelek között állnak; 49: a nem égi mintára készült, a mágus szándékát ábrázoló talizmánok; 50: égi megfigyelések és talizmán-gyakorlatok; 51: égitestek utánzása révén alkotott és geomantikus ábrákból levezetett varázsjelek; 52: a dolgokra való hasonlóságuk alapján alkotott varázsjelek; 53–54: a jóslás és a szerencsejáték; 55–56: a világlélek és az égitestek lelkei a filozófusok és a költők hagyományai szerint; 57: az előbbieket értelmesek és részesednek az isteni értelemben; 58: az égiek nevei, szerepük a földi élet és az ember fölött; 59: a világ hét kormányzója, a bolygók és különféle neveik a mágikus beszédekhez; 60: az emberi könyörgések természetes módon kihatással vannak külső dolgokra; miként emelkedik fel az emberi elme az érzékfeletti világba az összefüggések egyes fokozatain keresztül; így olyanná válik, mint a legemelkedettebb szellemek és értelmek.

A 65 fejezetből álló harmadik könyv a *szertartásos mágiát* és az emberi lélek megtisztítását taglalja, ez tehát legalább részben a *Picatrix* negyedik könyvének tematikájával áll párhuzamban. A fejezetcímeket áttekintve azonban azt látjuk, hogy merítése sokkal összetettebb és filozofikusabb, mint a *Picatrixé*. A mágikus tematika ellenére igyekszik keresztény megközelítésből tárgyalni a kitűzött témákat, és a végcélnak – még ha a kabbalisztikát és a hermetikát magába olvasztó, szinkretisztikus módon is – az ember misztikus exaltációját, azaz Istenhez való fel-emelését tűzi ki a megtisztulás és a mágikus-vallásos szertartások révén. Ebben az embert jóserejű álmok segíthetik, ám neki magának is számos eszköz áll a rendelkezésére. Főként azonban saját magán kell dolgoznia amellet, hogy Istennek és az alsóbbrendű isteni erőknek áldozatokat mutat be.

Miként a *Picatrix* mind a négy könyvében, Agrippa harmadik könyvében is a bevezető fejezetek az elméleti alapvetéseket fektetik le: 1–10: miért szükséges a vallás; mi kell ahhoz, hogy valaki igazi mágus lehessen; az istenismeret elengedhetetlen a mágus számára; a régi mágusok és filozófusok tanításai Istent illetően; az isteni hármasság az ókori gondolkodók szerint; a Szentháromság a kereszténység szerint; az isteni emanációk, melyeket a zsidók számosságoknak, a pogányok isteneknek neveznek, a tíz szefirot, Isten tíz legszentebb neve és ezek értelmezése. Majd konkrétabb témák felé evezve az isteni neveket, erejüket és hatásaikat tárgyalja a 11–13. fejezet. A 14–20. fejezetek a pogány isteneket, az égi szférák szellemeit, az értelmek és szellemek hármasságát, a gonosz szellemeket és a róluk tudható dolgokat ismertetik. A 20–24. fejezetekben a személyes védőangyalról, az angyalok nyelvéről, a szellemek neveiről, a csillagok és jegyek, az ég sarkai és az elemek fölé rendelt szellemekről esik szó. A 25–30. fejezet kabbalisztikus témákat tárgyal, ezek nyomán pedig a jó szellemek megszólításának és a gonoszok legyőzésének módjai következnek a 31–33. fejezetekben. A 34–65. fejezetek vezetnek azután végig a mágikus exaltáció útján az ihletettségek különféle módjainak ismertetésével, a megtisztulás különféle metódusainak és az isteni szférához közelebb vivő szertartásoknak a bemutatásával.

Agrippa célja tehát nagyon hasonló lehetett a *Picatrix* összeállítóinak céljához: egy olyan, minden fontos részletre kitékintő összefoglalást adni a

mágiáról, amely az elméleti alapvetésen túl praktikus tanítással is szolgál. Ollózgató, enciklopédikus munkamódszerében ugyanazt a régi foltvarró-hagyományt követi, amelyet a *Picatrix* elődei: a *Nabateus földművelés*, a *Tisztaság testvérei*, sőt amelyet még a nagy római természettudományi ismeretterjesztő, az idősebb Plinius is művelt, amikor nem a saját botanikai és egyéb kutatásait vetette papiruszra, hanem Theophrasztosz és Dioszkúridész műveiből, valamint a népi hagyományból szemelgetett. Agrippa műve azonban továbbvisz ezeknél: emellett, hogy óriási műveltségről tesz tanúbizonyságot, stílusa világos, olvasmányos, élvezetes. És bár felróható neki, hogy bizonyos hiedelmeket Pliniushoz hasonlóan sajnálatos módon nem iktatott ki az általa továbbadott hagyományból, mégis igyekszik egy átfogó gondolati rendszert alkotni, amely biztos elméleti alapokon nyugszik, ugyanakkor hasznos gyakorlati tanácsokkal is szolgál az egyéni életvezetésre vonatkozóan. Meg kell jegyeznünk, hogy halála után, 1559-ben Margburgban Agrippa neve alatt megjelent egy negyedik könyv is a *De occulta philosophia* részeként feltüntetve, amelyet olykor *De cerimoniis magicis* (A mágikus szertartások) címen említenek, ez azonban nem az ő munkája.

Paracelsus

Philippus Theophrastus Aureolus Bombastus von Hohenheim (1493–1541) kiváló orvos és egyetemi tanár volt, akit kortársai, barátai neveztek el Paracelsusnak, akár a nevére és munkáira utalva, hiszen több művének címe a görög *para* – „túl” előtaggal kezdődött, neve pedig „magas otthont” jelent, miként a latin *celsus* „kiemelkedőt”, akár azért, mert a nagy római orvosra céloztak vele.³⁸ Mindenesetre az biztos, hogy Paracelsus sok téren ért el kiemelkedő eredményeket, még akkor is, ha eszközeiben olykor nem válogatott, és szókimondása, leplezetlen kritikája kora visszásságai ellen többeket megbotránkoztatott. Számos orvosi művét a kor szokása ellenére nem latinul, hanem németül fogalmazta, és a nagyközönség számára is nyitott egyetemi előadásain anyanyelvét használta a latin helyett, hogy bárki, akit érdekel, megérthesse.

³⁸ Ő maga 1536-ban használta először a Paracelsus nevet a *Grosse Wundartznei* (A sebészet nagykönyve) című munkája szerzőneveként.

Az orvostudomány reformátoraként szokták emlegetni, amihez hozzájárul az ókori és középkori orvosi szerzőóriások, Galénosz és Avicenna könyvei nyilvános elégetésének legendája. Ezt azonban, még ha valóban megtörtént is, talán jobb szimbolikusan értelmezni. Paracelsus hatalmas olvasottságának alapjait szintén orvos apja segítségével szerezte meg, aki humanista műveltségét azzal is kifejezésre kívánta juttatni, hogy fiának a reneszánsz alatt újra felfedezett görög polihisztor nevét adta. Fiának többek között botanikát, orvoslást, ásványtant, bányászati ismereteket és természetfilozófiát oktatott. Theophrastus Aureolus a helyi, lavanttali bencés apátságban ezenkívül elmélyült humanista és teológiai ismeretekre tett szert, azután orvosnak tanult Bázelen, Bécsben és Ferrarában, ahol 1516-ban le is doktorált.

Szinte biztos, hogy Ferrarában megismerte Niccolò Leonicenót (1428–1524), aki hozzá hasonló bátorsággal merte kritizálni az addig érinthetetlen tekintélynek tartott Pliniust, aki *Naturalis historiájában* számtalan kisebb-nagyobb pontatlanságot és tévedést hagyott hátra. Leoniceno a gyakorló orvos tapasztalatai során szerzett tudás alapján mondott kritikát, és ugyanezt tette Paracelsus is orvosi műveiben és egyetemi előadásain egyaránt. Hogy szemléltesse, mennyivel többet ér a gyakorlatban megszerzett tudás a bebiflázott, de ki nem próbált matéria memorizálásánál, borbély-sebészeket és patikusokat hívott be előadásaira. Összeköti még Leonicenót és Paracelsust a korszak új, rettegett járványának, a szifilisz betegségének tanulmányozása és leírása, és annak gyógyítására tett kísérleteik.

1517 és 1524 között bejárta egész Európát, többek között Magyarországon is járt, és talán még Egyiptomba is eljutott. Picóhoz hasonlóan számos egyetemet meglátogatott, de szintén Picóhoz hasonlóan, a professzorok többségétől nem volt elragadtatva. Mindeközben számos helyen katonarvosként is szolgált, ahol sebészeti tapasztalatait mélyíthette el. Hazatérve Salzburgban majd Strasbourgban praktizált, ahonnan a híres nyomdász, Johann Frobenius hívatta magához Bázelenbe több ízben, hogy gyógyítsa meg. Ekkor ismerkedett meg a humanista Erasmusszal, akivel azután levelezést folytatott. 1527-ben Bázelenben szerzett engedélyt az orvoslásra az egyetemi oktatás privilégiumával együtt, ám a konfliktusokat nem kerülő, bírálatait nem takargató magatartása miatt 1528-

ban a helyi orvostársadalom egy súlyos pert a nyakába akasztva távozásra kényszerítette a városból.

Mágiával kapcsolatos érdeklődését minden bizonnyal az apja által biztosított olvasmányok már korán felkelthették. Trithemiusszal való tanítványi viszonyát hosszan kutatta a tudomány, a kevés bizonyíték alapján arra lehet következtetni, hogy ha tanult is tőle, az valószínűleg inkább a művei alapján történt, hiszen a saját filozófiáját Trithemiusszéhoz képest merőben újnak tekintette:

Hosszú beszédre lenne szükség, hogy őszintén és világosan feltárjam, mennyire távol áll ettől a filozófiámtól az arisztotelészi, a sztoikus és a platóni filozófia, és azt is, hogy Trithemius Theophrastus [sic!]³⁹ filozófiája mennyire különbözik attól, amit én, Aureolus Theophrastus vallok.⁴⁰

Marsilio Ficino orvosi filozófiáját azonban nagyra tartotta, és a *De vita coelitus comparanda* nyomán az asztrológiát és a természeti mágiát az orvoslás egyik alapkövének tekintette. Kétségtelen, hogy a *De vita longa* (A hosszú élet) művének címével és tartalmával is Ficinót szellemi előfutáraként jelöli meg.⁴¹ Miként Ficino, úgy Paracelsus is új dimenziókat vezetett be az orvoslás filozófiai alapvetésébe: az asztrológia, az újplatonikus és hermetikus tanokon túl azonban Paracelsus Pico nyomán a kabbalisztika, saját tanulmányai révén pedig az alkímia egyes elemeit is beolvasztotta rendszerébe, amelyet Walker nem tudott átlátni ugyan,⁴² de ez talán nem Paracelsus hibája. Követői, többek között Bruno és Campanella is nagyra értékelték.

Ficinóhoz köti, de a *Picatrix* és a hasonló művek irányába mutat, hogy Paracelsus nemcsak az asztrológiának az orvoslásban alkalmazott jelentőségét hangsúlyozza munkáiban, hanem ezentúl számos, gyógyí-

³⁹ Trithemiust nem keresztelték Theophrastusnak, a polihisztor nevét Paracelsus adja itt neki.

⁴⁰ Paracelsus, Lib. Paragr., 1. Ausarb., in Sämtliche Werke, Abt. 1, 8, 72: *Est würd ein lange rede brauchen, lauter und klar zu entdecken, wie weit der Aristotelischen, Stoischen, Platonischen philosophie hie gegen der meinen ston, auch Trithemii Theophrasti gegen mir Aureolo Theophrasto...* BRANN (1979: 78).

⁴¹ PAGEL (1958: 218), YATES (2002: 168–169).

⁴² WALKER (2003: 96).

tásra alkalmas talizmán elkészítését is leírja orvosfilozófiai műveiben, ezek a *Paragranum* (1530) és a *Paramirum* (1531). Legjelentősebb filozófiai műve az *Astronomia magna* (Nagy csillagászat), amelyet *Philosophia sagax* (Mindentudó bölcsesség) címen is ismerünk, ebben hermetikáról, asztrológiáról, jóslásról, teológiáról és a démonokról értekezik, ennek alapján nevezték követői „prófétának”.

Giordano Bruno

A sokáig a filozófia és a tudomány mártírjának tartott Giordano Bruno (1548–1600)⁴³ megítélését Frances Yates változtatta meg gyökeresen 1964-ben kiadott monográfiájában,⁴⁴ ahol bebizonyította, hogy Brunót kevésbé a tudományos, mint inkább hermetikus vallási nézetei miatt ítélték el és égették meg. Bár álláspontján azóta a tudományos szakirodalom sokat finomított, Bruno mágikus és hermetikus szövegeinek Yates által elvégzett elemzése jelentősen előre vitte a nemzetközi kutatást, amely addig jobbára olasz nyelven ért el eredményeket. Yates egyébként röviden a *Picatrix*ot is bemutatja, és vizsgálja Ficino és Pico abból való merítésének kérdését is.⁴⁵

Mivel a közelmúltban jelent meg magyar nyelven egy Bruno-monográfia, amely (olvasónapló jelleggel) összefoglalást ad a 20–21. század minden jelentősebb Bruno-kutatójának nézeteiről, azontúl Bruno néhány művét is vázlatosan vagy részletesen ismerteti,⁴⁶ e hatalmas és rendkívül változatos életműből csak néhány művet emelnék ki, amelyek szinte biztosan kapcsolódnak a *Picatrix* ismeretéhez. Ezek közül legérdekesebb Bruno életében utolsóként, latinul megjelent műve (Frankfurt, 1591), a *De imaginum, signorum et idearum compositione* (A talizmánok, jelek és ideák készítése), amelyet egy svájci nemes vendéglátását élvezve fogalmazott meg.

A mű előképe Bruno olasz nyelven írt, a csillagképeket és bolygó-princípiumokat (vagyis a görög-latin mitológia isteneit) szerepeltető,

⁴³ Giordano Brunóra és Tommaso Campanellára vonatkozóan a legfrissebb kutatási eredményeket a következő folyóirat közli: *Bruniana & Campanelliana. Ricerche filosofiche e materiali storico-testuali*. <http://www.libraweb.net/riviste.php?chiave=41>

⁴⁴ YATES (2002).

⁴⁵ YATES (2002: 52–57).

⁴⁶ SZAKÁCS (2020). Az alább részletezett műveket: *De imaginum*; *De umbris* nem tárgyalja.

Lukiánosz stílusát utánzó vallási satírája, amelynek végén a vallás és a morál romlását látva az istenek tanácsa III. Henriknek, a francia királynak ítéli a koronát, hogy a kívánatos vallási reformot ő hajtsa végre. Mindezt egyébként Franciaország polgárháborús időszakában, a Valois- és a Guise-ház vetélkedése során, az ún. „három Henrik harca” idején fogalmazta meg a *Spaccio della bestia trionfante* (A diadalmas állat elűzése, 1584, London) című művében.⁴⁷ Yates szerint az írásmű a mágikus egyiptomi vallás dicsőítése,⁴⁸ ami egyébként Bruno több más művéről is elmondható.

Tehát a tárgyalni kívánt, *A talizmánok, jelek és ideák készítését* Bruno úgy írta meg, hogy mágikus tartalma mellett mnemotechnikai kézikönyvként is értelmezhető legyen. Ezt már Trithemiusnál is láthattuk, és Bruno korábbi művei között ilyen még a *De umbris idearum* (Az ideák árnyéka, 1582) is, amelyet első párizsi útján adott ki, és III. Henriknek ajánlott. Ez 150 mágikus vagy talizmán-ábrán, egyiptomi dekan-ábrázolásokon, bolygó-alakokon és hasonlókon alapult. Körülöttük koncentrikus körökben az állatok, növények, kövek képei, az egész teremtett világe. A külső körön minden mesterség és tudomány képe volt 150 feltaláló és szaktekintély alatt. A középpontban levő mágikus ábrák szolgáltak mintegy erő-központjául az egész rendszernek. Ezen összefüggéseket Yates szerint az egyik hermetikus irat alapján Hermész Triszmegisztosznak tulajdonította, mert ott a beavatott, miután extázisba került, az egész világegyetemet képes volt szemlélni elméjében.⁴⁹ A szöveget négy vers és egy dialógus vezeti be, a versek közül három Merlin szózata.⁵⁰

Visszatérve tehát *A talizmánok, jelek és ideák készítésére*, ennek alapgondolata hasonló, de kidolgozottabb formában jelenik meg. A középponti erőközpontokat itt tizenkét „princípium” testesíti meg, amelyek köré a világegyetem részei, a mesterségek és tudományok stb. szobák és előszobák bonyolult rendszerében vagy inkább szövevényében csatlakoznak, az ókori, épületeket (színházakat) mintázó memóriasegédletek-

⁴⁷ YATES (2002: 233–257), SZAKÁCS (2020: 101–106).

⁴⁸ YATES (2002: 233).

⁴⁹ YATES (2002: 260).

⁵⁰ BRUNO (2008).

hez hasonlóan. Ábrázolásaikhoz a nem sokkal korábbi Hyginus-kiadás szekerén utazó antik isteneinek metszetei szolgálhattak példaként.⁵¹ A princípiumok a következők: Jupiter és Júnó, Szaturnusz, Mars, Merkúr, Minerva, Apolló, egy csoportban Aesculapius, Kirké, Arión és Orpheusz, azután a Nap, a Hold, Vénusz, Cupido, a Föld, Ókeanosz, Neptunusz, Plútó. Yates összeveti ezeket *A diadalmas állat elűzésének* isteneivel, és kimutatja a köztük levő hasonlóságot. Kiválasztásukban az Állatöv jegyeinek uralkodóit megjelölő Maniliusra gondol mint lehetséges forrásra, némi változtatással Bruno részéről.

A princípiumokat szintén a korábbi mű állandó jelzőihez hasonló fogalmak, jó és rossz tulajdonságok veszik körül nagy számban, a jók kelet, a rosszak nyugat felől. E későbbi műben az istenek állandó jelzői úgy is érthetőek, mint filozófiai fogalmak, és úgy is, mint a bolygóistennek tulajdonságai: pl. Jupitert megelőzi az Ok, a Princípium, a Kezdet, körülötte közvetlenül az Atyaság, az Erő, a Törvény. Koronáján a Megfontoltság, az Igazság, a Jámorság, az Egyenesség, az Őszinteség, a helyes Kultusz, a Nyugalom, a Szabadság, a Menedék. Szekerének jobb oldalán az Élet, a romlatlan Ártatlanság, a Becsületesség és a jupiteri uralkodó jellemzői: Könyörület, Derű, Mértékletesség, Tolerancia. Bal oldalán jelenik meg a Büszkeség, a Dicsekvés, az Ambíció, az Esztelenség, a Hiúság, a Megvetés, a Bitorlás. Yates még további példákat is idéz.⁵² Az ábrákhoz szöveges rész is tartozik, leírásokkal és elméleti megfontolásokkal, amelyeket Yates kulcsfontosságúnak vél a reneszánsz talizmánkészítés és -használat megértése szempontjából.

Az első rész alapgondolata, hogy a vallási folyamatok és mágikus eljárások fő eszköze a képzelőerő. Ezt az elvet Bruno már korábbi műveiben, az Angliában írt *Explicatio triginta sigillorum* (Harminc pecsét magyarázata, 1583) és a *De magia* (Mágia, 1590–1591) című írásaiban is kifejtette. Itteni érvelésében azonban érdekes módon kapcsol össze az imagináció működéséről két nagyon távoli szerzőt: Arisztotelészt és Szüneszioszt. Arisztotelész ugyanis csak a konkrét képzetalkotásról beszél, amely a gondolkodás elengedhetetlen lépése, Szünesziosz viszont az isteni és csodás képzeteknek az álomban megjelenő képzeteiről beszél.

⁵¹ Hyginus, *Fabularum liber*, Paris, 1578. Idézi YATES (2002: 362).

⁵² YATES (2002: 362–368).

Yates megjegyzi, hogy Bruno Ficino Szüeneziosz-fordítását használta.⁵³ A Teremtés könyvének aranyborjától Prométheusz sárból gyúrt emberén át az egyiptomi szobrokig jut el Bruno a traktátus utolsó részében, miközben a fény mint információ-hordozó szerepét ecseteli – ez azonban nem a fizikai, hanem egy benső fény, amely a legmélyebb szemlélődés révén érhető el. Erről beszél Bruno szerint Mózes és Hermész egyaránt. Szó esik az értekezésben még a jó értelemben vett megszállottságról, amellyel az isteni nyomait kell keresni: a költészet, a festészet, a filozófia és a zene is ilyen.

Brunótól függetlenül egy kortársával kapcsolatban még egy további adalék Yatestől a *Picatrix* elérhetőségével és ismeretével kapcsolatban: Agrippa d'Aubigné egy 1572–1575 között írt levelét idézi, amelyben azt írja, hogy III. Henrik Spanyolországból hozatott bizonyos mágiát tárgyaló könyveket, amelyekbe ő is belepillantott sok nehézség után, de csak miután megesküdött, hogy nem másolja le őket, s ezek közt ott voltak „a toledói Don Jouan Picatrix kommentárjai is”.⁵⁴

Tommaso Campanella

Politikai pártállása és szinkretista-utópisztikus elképzelései miatt, amelyeket később a *Civitas Solis* (A Nap városa) című művében fejtett ki, Campanellának (1568–1639) Nápolyban huszonhét év börtönnel és hajszál híján a kivégzéssel kellett szembenéznie.⁵⁵ Csodával határos módon szabadult ki 1526-ban, kalandos úton Rómába menekült, és ott VIII. Orbán pápa, az asztrológia buzgó művelőjének kegyence lett. Ellenlábasai a pápa azon szokását, hogy bíborosai számára készített horoszkóp-kifejtéseiben jelezte azok halálának várható idejét, ellene fordították, és a két közelgő napfogyatkozáshoz kapcsolódóan az ő távozásának idejét is megjövendölték. VIII. Orbán ekkor elődjéhez, V. Szixtuszhoz hasonlóan egy bullát adott ki az asztrológia ellen 1531-ben. Ebben külön hangsúlyt fektetett a fejedelmek, pápák és hozzátartozóik halálára vonatkozó jö-

⁵³ YATES (2002: 370).

⁵⁴ *les commentaires de Dom Jouan Picatrix de Tolède*. YATES (2002: 54).

⁵⁵ Campanella életére és műveire vonatkozóan ld. AMABILE (1887), BLANCHET (1920), WALKER (2003: 203–236).

vendölések tilalmára, felségsértésként akár halállal vagy vagyonekbotzással büntetve azokat.

Campanellára és mágikus ismereteire tehát a pápának az 1628-as januári hold- és decemberi napfogyatkozás, valamint az 1630-as júniusi napfogyatkozás végzetes hatásának kivédésében volt szüksége. Ennek módját Campanella a természeti, asztrológiai és szertartásos mágia elemeit felsorakoztató *De fato siderali vitando* (A csillagok jelölte sors elkerülése) című művében foglalta össze. 1628-tól pedig diplomáciai jelentések számoltak be arról, hogy a pápa gyakran bezárkózik tanácsadójával, vele valamilyen asztrológiai tevékenységet folytat, illetve, hogy éjszaka is, gyertyafény mellett valamiféle mágikus praktikát végeznek.⁵⁶ Hogy ezek miként zajlottak, azt az említett mű nap- és holdfogyatkozásokról szóló fejezete alapján képzelhetjük el. Ezen írást egyébként Campanella akarata ellenére jelentették meg rosszakarói Lyonban 1629-ben *Astrologica* című korábbi munkájához illesztve mint annak 7. könyvét. Az intrika sikerült, mert dühében a pápa nem adta meg Campanellának a neki ígért tanácsadói tisztséget a Szent Hivatalban.

Hogy ezeket a szertartásokat Campanella valóban erre a célra és alkalomra állította össze, azt Walker szerint az bizonyítja, hogy a Nap tiszteletét célzó rituálé a *Nap városa* első kiadásában (1623) még nem szerepel, a másodikban (1637), amely a végleges verzió, azonban már igen. Azonkívül korábbi, hasonló tárgyú művei sem tartalmazzák, ahol pedig várható lenne a leírása: ezek a *De sensu rerum et magia* (A dolgok értelme és a mágia, 1620) és az *Astrologica* (1629).

Még két további esetről van tudomásunk, amikor Campanella a Nap tiszteletére rituális mágiát alkalmazott: 1630-ban a pápa egyik unokaöccsének, Don Taddeo Barberininek a kisleányáért, hogy az őt fenyegető rossz égi hatásokat elkerüljék,⁵⁷ utoljára pedig saját maga érdekében, az 1639. június elsejei napfogyatkozás miatt. Ugyanabban az évben, május 21-én halt meg.⁵⁸

Campanella idézett műveiben számos alkalommal hivatkozik Ficino *De vita coelitus comparandá*jára, sőt summázatokot is ad belőle, viszont sokszor ki is egészíti mondandóját, vélhetően a *Picatrix*-ből vett ismeret-

⁵⁶ AMABILE (1887: 1, 271; 2, 153–155), WALKER (2003: 206).

⁵⁷ AMABILE (1887: 2, 150).

⁵⁸ WALKER (2003: 210).

tekkel is. Hogy ezt érzékeltessük, következzenek egy részlet a tárgyalt *De fato siderali vitando* című írás *De vitandis malis ab eclipsi imminentibus* (A napfogyatkozásokból fakadó bajok elkerülése) címet viselő fejezetéből:

Ügyelj rá először is, hogy mértékletesen, az értelmet követve, és Istenhez a lehető legközelebb élj, imákkal és áldozatokkal szentelve magad neki. Másodszor házat mindenünnen bezárva, hogy a levegő ne illanjon el, permetezd be rózsacettel és aromás illatokkal, ehhez babér, mirtusz, rozmarin, ciprus és más aromás cserjéket gyűjts meg. Ennél ugyanis nincs hatásosabb dolog az égi szertartásokban, mégha az ördög mutatná is be őket, annak érdekében, hogy a káros hatások alól mentesüljünk. Harmadszor, fehér selyemvásznakkal és zöld ágakkal díszítsd szobádat. Negyedszer, gyűjts két lámpást és öt fáklyát, amelyek a bolygókat képviselik, hogy midőn azok hiányoznak az égen, mégse hiányozzanak, hanem számodra helyettesítsék azokat. Miként éjjel, amikor a Nap távozik, a gyertya töltsse be a helyét, hogy ne legyünk a világosságtól megfosztva. Aromás illatokból készíts keveréket. Ha a tizenkét jegyet is ábrázolod, akkor ezeket filozofikusan véd ki, ne babonásan, miként a tömeg véli. Ötödször: legyenek ott társaidként a barátaid, akiknek a születését ne sújtsa a napfogyatkozás káros hatása. [...] Hatodszor: jupiteri és vénuszi zene szóljon nálad, hogy száműzze a levegő rossz elemeit, és a jótévő bolygók szimbólumai rekkesszék ki a kártevő bolygók erőit. Hetedszer, minthogy megvan minden bolygó szimbóluma a kövekben, a növényekben, a színekben, az illatokban, a zenében, a mozgásokban, miként az orvosságokról írt művünk 5. könyvében leírtuk: ezeket a csalétkeket alkalmazd, amelyek odavonzzák a jótékony erőket és elűzik a kártékonyakat. [...] Ezt három órával a napfogyatkozás kezdete előtt végezd el, és három órával a vége után, és míg a jótévők az ég sarkaira nem érnek, és vissza nem nyerik erejüket.⁵⁹

⁵⁹ *Satage ergo primum, ut temperate, secundum rationem, et quam proximus Deo vivas, per orationes et sacra illi te dedicando. Secundo domum clausam undique, e aer alterius subeat, asperges aceto rosaceo, et aromatum odoribus: ignem adhibebis in lauro, myrto, rosmarino, cupresso, aliisque aromaticis lignis accensum. Hoc enim nihil validius ad opera coeli, etiam si a diabolo ministrantur, venefica dissipanda. Tertio pannis albis, sericeis, et felicibus ramis aedem adornabis. Quarto accendes luminaria duo, et faces quinque, qui coeli planetas repraesentent, et cum deficient in coelo, non desint, qui tibi vices eorum gerant in terra. Sicuti in nocte abeunte Sole lucerna*

Így vegyítette tehát Campanella a *Picatrix* szertartási mágiáját a Ficino számára is kiemelt jelentőségű Nap tiszteletével.

Zárszó

Végezetül, a *Picatrix* közép- és kelet-európai olvasóit illetően Láng Benedek és Veszprémy Márton írásai adnak számunkra felvilágosítást.⁶⁰ Láng Benedek a *Picatrix* már tárgyalt krakkói kéziratának dekán-ábrázolásairól szóló tanulmányában a másolatok válogatásának egy sajátosságát igyekszik megmagyarázni: az írnok a *Picatrix* 2, 10-ben megszakította munkáját.⁶¹ Így cselekedve csak a mágiát tárgyaló értekezések ugyanazon osztályozását alkalmazta, amelyet a *Speculum astronomiae* szerzője követett, és egy Korinthoszi Egidius nevű krakkói diák is átvett a *Picatrix* drezdai kéziratában:⁶² igent mondott a talizmán-asztrológiára, nemet a sorsmágiára.

Veszprémy Márton, aki disszertációját is ebben a témában írta,⁶³ a krakkói Jagelló Könyvtár egyik kéziratát⁶⁴ tanulmányozva elemzi a reneszánsz kori Magyarország, közelebbről Mátyás udvari asztrológusainak működését.⁶⁵ A kézirat egyik lapján felfedezte, hogy Mátyás asztrológusa, a lengyel származású Marcin Bylica z Olkusza egy oroszlanos talizmán készítésének leírásában a *Picatrix*ra mint szerzőre hivatkozik.⁶⁶

eius vices supplet, ut non desit ablatus dies. Sint autem aerei ex aromatica confecti mixtura. Sique duodecim signa etiam imitatus fueris, philosophice, non superstitiose, ut vulgus arbitratur, incaedes. Quinto adhibe socios amicos, quorum genesis eclipsis malo iuxta apheetas subiecta non sit. [...] Sexto musicam iovialem et veneream apud te habebis, ut aeris malitia frangatur, et beneficarum symbola excludant maleficarum stellarum vires. Septimo quoniam reperiuntur cuiusque sideris symbola in lapidibus, et plantis, et coloribus, et musica, et motionibus, sicuti in 5. lib. medicinalium docuimus: eos adhibebis allicies, qui beneficarum alliciunt vires, maleficarum fugant. [...] Haec facies tribus horis ante principium eclipsis, ac tribus post finem, et donec beneficae pervenerint ad angulos, et robur assumpserint. WALKER (2003: 207–208).

⁶⁰ LÁNG (2007), LÁNG (2008), LÁNG (2011a), LÁNG (2011b), VESZPRÉMY (2017), VESZPRÉMY (2022).

⁶¹ LÁNG (2011b).

⁶² Sächsischen Landesbibliothek, N. 100.

⁶³ VESZPRÉMY (2022).

⁶⁴ Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3225 I, 22.

⁶⁵ VESZPRÉMY (2017).

⁶⁶ VESZPRÉMY (2022: 205).

Ehhez egy általam frissen felfedezett további említést szeretnék hozzátenni: az illusztrált krakkói kéziratban (Ms. BJ 793) magán a *Picatrix* szövegén kívül is találtam egy említését a 278-as folión. A szöveggörnyezetét azonban még nem volt alkalmam megvizsgálni, ez a további kutatás feladata.

Források

BRINI–GARIN–VASOLI–ZAMBELLI 1955

M. BRINI – E. GARIN – C. VASOLI – P. ZAMBELLI (eds.), *Testi umanistici su l'ermetismo. Testi di Ludovico Lazzarelli, F. Giorgio da Veneto, Cornelio Agrippa di Nettesheim*, Roma, 1955.

BRUNO 2008

G. BRUNO, *Le ombre delle idee – Il canto di Circe – Il sigillo dei sigilli*, N. TIRINNANZI (a cura di), M. CILIBERTO (intr.), Milano, 2008.

CATTANI DA DIACCETO 1563

F. CATTANI DA DIACCETO, *De pulchro*, in: S. Toussaint (ed.), *Opera omnia*, Basileae, [Enghien les Bains], 2009.

FRAZER-IMREGH–HAMVAS 2022

FRAZER-IMREGH M. – HAMVAS E. Á. (ford., bev., utószó), *Picatrix*, Budapest, 2022.

LANCELLOTTI 1765

G. F. LANCELLOTTI, *Vita di Ludovico Lazzarelli*, in: L. Lazzarelli, *Bombyx, Aesii*, 1765, 5–17.

LAZZARELLI 1991

L. LAZZARELLI, *Fasti christianae religionis*, M. Bertolini (a cura di), Napoli, 1991.

MAGYAR 1990

MAGYAR L. A. (ford.), *H. Cornelius Agrippa: Titkos bölcselet. De occulta philosophia*, Budapest, 1990.

O'NEAL 1997

W. J. O'NEAL, *A Critical Edition of De gentiliū deorum imaginibus by Ludovico Lazzarelli*, Lewiston, 1997.

PERRONE COMPAGNI 1992

V. PERRONE COMPAGNI (ed.), *H. Cornelius Agrippa: De occulta philosophia libri tres*, Leiden – Boston, 1992.

TYSON–FREAKE 1993

D. TYSON (ed.) – J. FREAKE (transl.), *H. C. Agrippa: Three Books of Occult Philosophy*, Woodbury, 1993.

Felhasznált irodalom

AMABILE 1887

L. AMABILE, *Fra Tommaso Campanella ne' castelli di Napoli, in Roma e in Parigi: narrazione*, Napoli – Morano, 1887. (Reprint: Paris – Torino, 2006.)

BLANCHET 1920

L. BLANCHET, *Campanella*, New York, 1920. (Reprint: 1964.)

BRANN 1979

N. L. BRANN, *Was Paracelsus a Disciple of Trithemius? The Sixteenth Century Journal*, 10 (1979/1), 70–82.

- Bruniana & Campanelliana. Ricerche filosofiche e materiali storico-testuali, 1995–
<http://www.libraweb.net/riviste.php?chiave=41>
- ERNST 1996 T. ERNST, *Schwarzweiße Magie: Der Schlüssel zum dritten Buch der Stenographia des Trithemius*, *Daphnis: Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur*, 25 (1996/1), 1–205.
- HANEGRAAFF–BOUTHORN 2005
 W. J. HANEGRAAFF – R. M. BOUTHORN, *Lodovico Lazzarelli (1447–1500): The Hermetic Writings and Related Documents*, Tempe (Arizona), 2005.
- HANEGRAAFF 2012 W. J. HANEGRAAFF, *Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture*, Cambridge, 2012.
- HUSBAND 1999 T. B. HUSBAND, *The Medieval Housebook and the Art of Illustration*, New York, 1999.
- IDEL 1988 M. IDEL, *Hermeticism and Judaism* in: I. Merkel – A. G. Debus (ed.), *Hermeticism and Renaissance: Intellectual History and the Occult in Early Modern Europe*, Washington DC, 1988, 59–76.
- KRISTELLER 1938 P. O. KRISTELLER, *Marsilio Ficino e Lodovico Lazzarelli: Contributo alla diffusione delle idee ermetiche nel Rinascimento*, *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa. Lettere, Storia e Filosofia*, 2.7 (1938), 237–262.
- LÁNG 2007 LÁNG B., *Mágia a középkorban*, Budapest, 2007.
- LÁNG 2008 B. LÁNG, *Unlocked Books, Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*, Pennsylvania, 2008.
- LÁNG 2011a B. LÁNG, *Characters and Magic Signs in the Picatrix and other Medieval Magic Texts*, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen*, 47 (2011), 69–77.
- LÁNG 2011b B. LÁNG, *Puissances ou démons? Les images décaniques dans le Picatrix de Cracovie*, in: J-P. Boudet – A. Caiozzo – N. Weill-Parot (éd.), *Images et magie: Picatrix entre Orient et Occident*, Paris, 2011, 137–147.
- PAGEL 1958 W. PAGEL, *Paracelsus: an Introduction to Philosophical Medicine in the Era of the Renaissance*, Basel – New York, 1958.
- REEDS 1998 J. REEDS, *Solved: The ciphers in book III of Trithemius's Steganographia*, *Cryptologia*, 22 (1998/4), 191–317.
 DOI:10.1080/0161-119891886948
- RÖHR 1923 J. RÖHR, *Der okkulte Kraftbegriff im Altertum*, Leipzig, 1923.
- SACI 1999 M. P. SACI, *Ludovico Lazzarelli: da Elicon a Sion*, Roma, 1999.
- SAXL 1912 F. SAXL, *Beiträge zu einer Geschichte der Planetendarstellungen im Orient und im Okzident*, Strassburg, 1912.
- SZAKÁCS 2020 SZAKÁCS P., *Giordano Bruno Ars poeticája az exaltációtan tükrében*, Kolozsvár – Budapest, 2020.
- VESZPRÉMY 2017 M. VESZPRÉMY, *Biblioteka Jagiellońska, Ms. 3225 and Court Astrology in Renaissance Hungary*, in: Kasza P. – Kiss F. G. – Molnár D.

- (szerk.), *Scientiarum miscellanea*. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században, Szeged, 2017, 85–94.
- VESZPRÉMY 2022 VESZPRÉMY M., *Asztrológia Kelet-Közép Európában a 15–16. században. Kéziratok és nyomtatott források. Asztrológia Mátyás király udvarában*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest. DOI: 10.15476/ELTE.2021.158
- WALKER 2003 D. P. WALKER, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, Pennsylvania, 2003, 1958.
- YATES 2002 F. YATES, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Oxon, 2002, 1964.
- ZAMBELLI 2007 P. ZAMBELLI, *White Magic, Black Magic in the European Renaissance*, Leiden – Boston, 2007.

***Picatrix* Readers: the Survival and Impact of a Magic Book in the Works of Renaissance Thinkers (II)**

*This study seeks to answer the question: how was the reading of *Picatrix* present, and how did it affect the coming centuries? The first part of the paper was published in the last issue of A&R. It focused on Ficino and Pico, the two 15th-century philosophers who, through their work, gave authority and credit to the so-called "Learned magic" in the eyes of their contemporaries and immediate descendants, so the survival of *Picatrix* and similar magical writings, albeit mostly through secret channels, was assured. This is the second part of the study. After discussing Francesco Cattani da Diacceto, Ludovico Lazzarelli, and Johannes Trithemius, as well as the latter's followers, Cornelius Agrippa and Paracelsus are examined. Then Giordano Bruno's and Tommaso Campanella's works are discussed that were inspired at least in part by *Picatrix*. Finally, in a nutshell, the research results of Benedek Láng are presented, as are those of Márton Veszprémy on the *Picatrix*'s copies of Central Europe.*

Keywords: *Picatrix*, magic, talisman, Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola, Francesco Cattani da Diacceto, Ludovico Lazzarelli, Johannes Trithemius, Cornelius Agrippa, Paracelsus, Giordano Bruno, Tommaso Campanella